

BEAMS (Breaking down European Attitudes towards Migrant/Minority Stereotypes – A migráns/kisebbségi sztereotípiákkal szembeni európai attitűdök megváltoztatása

Sztereotípiák, társadalmi kép és diszkrimináció Magyarországon

1. Általános bemutatás: az alkalmazott módszertan és a csoportos beszélgetések rövid bemutatása

1.1. Általános tapasztalatok az előkészület során

A beszélgetések megtervezése azon vezérelv mentén szerveződött, hogy az egyes csoportok különbözőségeiből fakadóan képesek legyünk leszűrni az esetleges általános tendenciákat és eltéréseket. A tényleges szervezés során ezért törekedtünk rá, hogy a létrejövő csoportok valamilyen szempontból homogének legyenek, életkor, iskolázottság, lakóhely vagy érdeklődési kör mentén, ám egymástól elkülönüljenek. Ennek megfelelően jelenleg is középiskolai oktatásban résztvevők, speciális iskolában frissen érettségizettek, egyetemre járók, budapesti diplomások, médiában illetve reklámszakmában dolgozók, illetve a médiaminták, interjúk során is érintett vidéki városban, Balassagyarmaton élők kerültek vizsgálatunk fókuszába. A csoportos beszélgetések során a megadott négy szempont szerint (1. Munkahely, hozzáférés az oktatáshoz, 2. Diszkrimináció és interakció a kulturális és szociális jogok terén, 3. Bűnelkövetés, deviáns magatartás, kriminális viselkedés, 4. Önmegjelenítés, ismert migránsok) tettünk fel kérdéseket a résztvevőknek, de mindvégig figyelemmel voltunk az említett életkori és összetételi sajátosságokra és a beszélgetések során a résztvevők által fontosnak vélt pontokra is.

A résztvevőkkel minden esetben kitöltöttünk egy rövid és anonim kérdőívet, amiben rákérdeztünk életkorukra, legmagasabb iskolai végzettségükre, nyelvtudásukra, esetleges munkahelyükre, bevándorlókkal kapcsolatos korábbi ismereteikre, tanulmányaikra, valamint arra, hogy hol találkoznak leggyakrabban bevándorlókkal kapcsolatos hírekkel, hogy napi szinten honnan tájékozódnak a világ dolgairól (internet, televízió, rádió, közösségi oldalak). Minden esetben egy általános kép felmérésével kezdtük a beszélgetést, feltérképezve a bevándorlással kapcsolatban a résztvevőkben előzetesen meglévő tudást. A különböző beszélgetések ennek eredményeképp azonos tematika mentén, de más súlyozással zárultak, a diákokat jobban be lehetett vonni az oktatással kapcsolatos kérdésekbe, míg a médiában dolgozók szívesen mélyedtek el a sajtó szerepével kapcsolatos témákban.

A munka során szerzett tapasztalataink azt mutatják, hogy a részvételi hajlandóság megfelelt a bevándorlás mint téma általános társadalmi diskurzusban betöltött fontosságának, azaz viszonylag nehéz volt az embereket rávenni arra, hogy életükből néhány órát ezen témák megvitatásának szenteljenek. A beszélgetések során pedig azt tapasztaltuk, hogy a csoport tagjainak aktivitása nagyban függött attól, hogy a megcélzott csoport mindennapi életében a bevándorlók, a

kisebbségek, a hátrányos helyzetűek, és egyáltalán a mindennapi hírek szerepet játszanak-e, munkájuk, tanulmányaik, előzetes képzettségük alapján az ezzel kapcsolatos tudások vagy tapasztalatok relevánsak-e. Ennek megfelelően a migrációval kapcsolatosan tematikus oktatásban is részesült, frissen végzett, és jellemzően társadalmilag valamilyen szempontból hátrányos helyzetben lévő gimnazisták, a nemzetközi kapcsolatok szakon tanulók és a médiában dolgozók bizonyultak a legmotiváltabbaknak, a diplomások közepes érdeklődést tanúsítottak. A jelenleg is gimnáziumi tanulmányaikat folytatók tanári szervezés eredményeképpen részt vettek ugyan a beszélgetésben, de a téma iránti érdeklődésük változó, leginkább alacsony intenzitást mutatott. Összességében érzékelhetően egy, a személyes, kamasz életüktől idegen, távoli témában kérdeztük véleményüket.

Általános tapasztalatként elmondhatjuk továbbá azt is, hogy csoportjellegzetességektől függetlenül minden beszélgetés során előkerült a magyarországi roma kisebbség helyzete, szerepe, azaz a résztvevők számára a cigányság jelenléte sokkal kézzelfoghatóbb és mindennapibb, mint a Magyarországon élő külföldieké.

Fontos és kiemelendő tanulságnak tartjuk a csoportos beszélgetések szervezésével kapcsolatban azt is, hogy Magyarországon élő, magyarul már beszélő bevándorlókat végül hosszas próbálkozás dacára sem sikerült bevonjunk a vizsgálatba. Voltak ugyan, akik szívesen vettek volna részt egy ilyen beszélgetésen, de számuk nem érte el a megkívánt minimumot. Mások elzárkóztak egy ilyen jellegű beszélgetés elől, a Magyarországon élő külföldiekkel kapcsolatban lévő megkeresett szervezetek vagy éppen médiatermékek pedig végül nem tudtak hathatós segítséget nyújtani abban, hogy elérjünk az általuk ismert bevándorlókhoz. A különféle népcsoportokat tömörítő szervezetek, mint például az ázsiai kultúrával foglalkozó egyesülettel vagy éppen a kísérő nélküli kiskorúakat befogadó intézettel szervezési nehézségek lehetetlenítették el az eredményes együttműködést, a direkt megkeresett migránsok pedig jellemzően nem kívántak részt venni a csoportos beszélgetéseken. Sok esetben a magyar nyelv ismeretének hiánya volt a kizáró ok, amit azért szabtuk feltételül, mert a beszélgetések során mindvégig fókuszban tartottuk a magyar média produktumainak ismeretét és a gondolatokat, benyomásokat, hatásokat amiket azok kiváltak.

1. 2. A csoportos beszélgetések fókuszairól

A beszélgetések során elsősorban arra kerestük a választ, hogy a résztvevők miként vélekednek a magyarországi bevándorlásról, a bevándorlók helyzetéről, hogyan értékelik az ide érkezők életében felmerülő esetleges nehézségeket és előnyöket, mit gondolnak a társadalmi befogadásról, a beilleszkedésről. Kíváncsiak voltunk arra is, milyen technikákat tartanak előnyösnek a bevándorlók illetve a társadalom szempontjából, hol érzékelnek kritikus pontokat. Igyekeztünk felmérni, milyennek találják a társadalom egészének hozzáállását, erről milyen véleményt alkotnak, azonosulnak-e vele, avagy éppen ellenkezőleg, elhatárolódnak tőle egyes kérdések kapcsán. Tekintettel a médiaminták és az interjúk elkészítéséből szerzett tapasztalatokra, felmértük azt is, milyen ismereteket merítenek a médiából, mennyire ismertek számukra az általunk kiemelten vizsgált migráns hírességek, és milyen véleményt alkotnak szerepléseikről, hogyan vonatkoztatják mindezt az adott népcsoportokra. Végezetül kíváncsiak voltunk arra is, mit gondolnak, milyen szerepet játszik az elfogadtatásban, bemutatásban és a sztereotípiák megalkotásában, fenntartásában vagy épp megdöntésében a média és azon belül is a populáris média egyes termékei.

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

A beszélgetések során végigvett témák egységessége nem teljes mértékű, hiszen, mint ahogy fentebb említettük, igyekeztünk figyelembe venni a csoportok egyéni tulajdonságait, és alaposabban kibontani azon pontokat, amik iránt mélyebb érdeklődést tanúsítottak. Ez hasznosnak bizonyult olyan szempontból is, hogy ezáltal mérhetővé váltak a csoportok specifikus fókuszai, hogy életkoruk, társadalmi helyzetük okán a téma mely aspektusai foglalkoztatják őket mélyebben, mik azok a pontok, amik életciklusuk, társadalmi helyzetük adott szakaszában közelebb éreznek magukhoz vagy több gondolatot vet fel bennük.

A különbségek már az általános kép lekérdezésénél, a bevándorlókkal kapcsolatos ismereteik és véleményük feltérképezése során nyilvánvalóvá váltak. Egyes beszélgetések során jóval többet időztünk ezen alapozó kérdések mentén, jellemzően azon csoportok esetében, amik életkori sajátosságaik vagy felnőttek esetében eltérő munkaerőpiaci szerepük alapján hiányosabb vagy éppen nagyban eltérő ismereteket, véleményeket és hozzáállásokat hoztak a felszínre. Különbség mutatkozott azonban a tekintetben, hogy az egyes csoportok a további témákat mennyire tartották érdekesnek vagy elemzésre érdemesnek, jellemzően a munkahelyhez való hozzáférés, a bevándorlók magyarországi munkaerőpiacon elfoglalt helye, a beilleszkedés kérdései mutatkoztak izgalmasnak a résztvevők szempontjából, a markánsabb vélemények ezen kérdések mentén tematizálódtak. A celeb migránsok jelenléte minden esetben olyan színes, mindenki által ismert elemek voltak a beszélgetéseknek, amit a résztvevők közel éreztek magukhoz és határozott nézeteket képviseltek mind a szereplők, mind a média hozzáállását illetően. A csoportok egyöntetűen az általunk is alaposabban megvizsgált két bevándorló hírességet jelölték meg ismertként, így az interjúk tapasztalatai és a beszélgetéseken résztvevőkkel is megosztott és megbeszélte műsorok közös kapcsolódási pontot jelentenek a kutatás korábbi szakaszával, és egyértelműen mutatják, milyen mély társadalmi beágyazódást jelentenek a populáris média szórakoztatónak szánt termékei még olyan rétegek esetében is, akik magukat az átlagnál tájékozottabbnak, a bulvár média hatósugarán kívül esőnek érzékelnek. A kritikai hang esetleges megléte és erőssége, a média szerepének definiálása mindazonáltal eltérő képeket mutatott.

2. Populáris média készítéstől a társadalmi képig

A médiatermékek kapcsán a csoportok véleményét azon két fókusz alapján kérdeztük le, amik a WS1 médiamintái és interjúi alapján vezérfonalainkká váltak, azaz a celeb migránsok világa és a menekülteket befogadó állomásokról szóló hírek és társadalmi visszhangok mentén.

2.1. Az első fókusz, a migráns celebek és karakterük

A beszélgetések mindegyikéről elmondható, hogy a résztvevők egyértelműen és legtöbbször még a direkt kérdés előtt megjelölték Joshi Bharatot és Fekete Pákót mint a két ikonikus bevándorlót, akiket a szórakoztató média rendszeresen szerepeltet. Olyannyira karakteresen emelkedtek ki ők a média szereplői közül, hogy sokszor csak hosszas gondolkodás után sikerült azonosítani további bevándorlókat, visszaigazolva így a WS1-ben megalkotott feltevésünket, miszerint a populáris médiában e két ember messze kiemelkedik a többi szereplő közül. Rajtuk kívül jellemzően a zenei tehetségkutatók szereplőit vonták még be ebbe a körbe, s köztük nem egyszer megneveztek olyan, határon túli magyarokat, akiket a társadalom összességében inkább magyarként észlel.

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

Külön kiemelendő, hogy a különféle életkorú és társadalmi helyzetű, műveltségi háttérű csoportok mindegyike szinte teljesen azonos módon érzékelték a két szereplőt, ami arra enged következtetni, hogy a média által sugalmazott kép egy bizonyos szinten ugyanazokat a hatásokat, gondolatokat váltja ki az emberekből, korosztálytól és háttértudástól függetlenül. A hirtelen, zsigeri válaszok mellett azonban rendre megjelent egy kritikus, a szereplést és a hatásokat megkérdőjelező hang is, az egyes csoportok közötti különbség pedig leginkább ennek a hangnak az erejében és mélységében mérhető le. A WS1-ben alaposabban is megvizsgált szándék és a szándék következtében kialakuló hatás tehát minden esetben letapogatható a társadalom képviselőiben. Érdekes az is, hogy a szereplők ismertsége annak ellenére elsöprő, hogy szinte kizárólag az értelmiség által megvetett és elítélt műsorokból táplálkozik. Még olyanok előtt is egyértelmű kép rajzolódik ki e két ember munkásságát illetően, akik televízióval nem rendelkeznek, vagy saját bevallásuk szerint nem néznek ilyen jellegű műsorokat. A műsorokra reflektáló pletykalapok, az internetes újságok és a közösségi média, jellemzően a Facebook azonban még azok számára is közvetíti ezeket a szerepléseket és az azokra adott visszhangokat, akik első kézből nem érintettek a fogyasztásban.

A szereplők megnevezése után tehát kíváncsiak voltunk, milyen általános jellemzőket tudnak felsorolni e két ember személyiségjegyeit illetően. A sztereotip válaszok rendre meg is érkeztek, és nagyban összecsengtek mindazzal, amit az interjúk során a tartalom előállítói is ráaggattak Joshira és Pákóra. Ennek értelmében Joshira a következő jelzők érkeztek: *türelmes, higgadt, nyitott, kedves, vallásos, vegetáriánus, pszichológus, értelmes, bölcs, spirituális, empátikus, szimpatikus, kellemes úriember, humoros, jól ért az emberek nyelvén, cuki akcentusa van*. Minden esetben volt azonban egy-két szereplő, aki határozottan elítélte Joshi médiabeli szereplését, hazugnak, álszentnek nevezve őt, aki csak kihasználja az embereket. Legismertebb szereplése egyértelműen egy olyan délutáni talk showhoz köthető, melyben a társadalom periferiájára szorult, gyakran roma emberek vitatták meg a műsorvezetővel és egymással személyes problémáikat, amik nem ritkán hangos szóváltásokba olykor tettelegességgel menő összetűzésekbe torkolltak. Az ebben való részvételt szinte mindenki kritizálta, volt, aki egyenesen így fogalmazott:

“Azt, hogy Joshi Bharat egy olyan műsorban vállalt szerepet, ami undorítóan szánalmas, büntetőjogilag kéne szankcionálni. Aki ezeknek az embereknek az életének tragédiájával visszaél, és ebből csinál magának pénzt, elítélendő. Joshi Bharat egy elismert pszichológus, vagy pszichiáter vagy mi, egy értelmes pali. Nem egy idióta, pontosan tudja, hogy mihez adja a nevét.”

Jól példázza az idézet azt is, hogy dacára annak, hogy egy mindenki számára negatív üzenetet hordozó műsorban és szerepben ismerték meg a műsorvezetőt, korábban felsorolt személyes tulajdonságait ez nem halványította el, csak Joshi általános erkölcsi szerepét kérdőjelezte meg. A csoportokban jellemzően ekkor került elő a média felelősségének kérdése, és az, hogy mennyire lehet egy szereplő személyisége transzparens ezen műsorok által. Mi az, amit azért tesznek, mondanak, mert a műsorok készítői vagy akár egy mögöttük álló team ezt tartja piacképesnek, a nézők számára érdekesnek, és mi az, amit azért tesznek és mondanak, mert belőlük, személyiségükből fakad. Ez mindkét szereplő esetében kérdésként fogalmazódott meg.

Mikor Fekete Pákó tulajdonságaira kérdeztünk rá, a válaszok ismételtelen elég egybehangzóak voltak, a leggyakoribb és ismétlődő jelzők a következők: *ostoba, ripacs, majom, magamutogató, buta, csúnya, fogatlan, hazudik, vicces, naiv, sajnálatra méltó*.

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

Érdekes különbség mutatkozott azonban a tekintetben, hogy Pákó szereplését mennyire tartják mesterségesnek, és mennyire érznek együtt vele, mennyire tartják felelősnek a médiát abban, hogy milyen képet formál róla. A jelenleg is középiskolás csoport, valamint a frissen érettségizettek nem foglalkoztak különösebben ezzel a kérdéssel, szinte fel sem merült bennük. A Balassagyarmaton lezajlott beszélgetések szereplői sem mutattak komolyabb aktivitást e tekintetben, bár egy-egy résztvevő rámutatott, hogy bizony termékekről beszélünk, akiket arra használnak, hogy szórakoztassák a tévénezőket. Fekete Pákó szereplését illetően azonban radikálisan megváltozik a kép, ha felfelé lépkedünk életkorban és iskolázottságban. Már az egyetemista csoport is jóval fontosabbnak érzekelte a média szerepét a témában, a diplomás budapestiek, illetve a sajtóban, reklámparban dolgozók pedig hosszasan időztek annál a kérdésnél, hogy Pákó áldozat-e, és ha igen, akkor tisztában van-e azzal, hogy áldozat. Ezek a résztvevők sem vitatták alapvetően, hogy Pákó nem a műveltségéről ismert (az, hogy ő jogi egyetem elvégzése miatt érkezett Magyarországra, általában csak egy-egy résztvevő számára volt ismert minden csoportban), de a társadalomban róla élő egyöntetűen és elsöprően negatív képért nem igazán, vagy csak részben tették őt felelőssé. A *sajnálát*, a *kihasználtság*, az *áldozatiság* hangzottak el Pákó jelenléte kapcsán, és olykor egymással élesen szembehelyezkedtek a beszélgetőpartnerek abban a kérdésben, hogy egy keményen és tudatosan megtervezett termék menedzseléséről, vagy egy buta ember kihasználásáról van-e szó:

“Rossz lehet, hogy te egy udvari bolond vagy. Melléállhatna Nigériában a tiszta víz programnak, de ő akkor is egy udvari bolond marad élete végéig. És egészen biztos vagyok benne, hogy ez nem az ő hibája. Voltak gyengeségei, amire a média azt mondta, hogy erre ráharapok, mert ez az ember nem tud rendesen magyarul, és ez mennyire vicces, hogy ő makog.”

“Az a szemétség ebben, hogy Pákó amilyen idétlenül éneklí a szájába adott magyar népdalokat, annyira szépen éneklí az afrikai népdalokat. Ami utoljára 10 évvel ezelőtt fordult elő a tévében, hogy erre kérték. Annyira buta sem lehet, bekerült az ELTE jogi karra, még ha csak ösztöndíjjal is.”

Mikor arra kérdeztünk rá, hogy a két híresség fent elemzett jelenléte milyen befolyást gyakorolhat a társadalomra, érdekes kép bontakozott ki. A fiatalok, gimnazisták körében, akik a celebek jellemábrázolását a legkisebb mértékben távolították el a direkt hatástól, markánsan megfogalmazódott az a vélemény, hogy mindezt csak az idősek és a tájékozatlan, buta emberek fogadják el. Néhány, a beszélgetés egésze során tudatosan nyitottnak és befogadónak mutakozó résztvevő azonban már a jellemábrázolásoknál kikérte magának, hogy akár halványan is következtessen az itt élő indiaiakra vagy afrikaiakra abból, ahogy Joshi Bharat és Fekete Pákó megjelennek a médiában. Ez a kettősség a többi csoport esetében is megfigyelhető volt, és a legtöbben megfogalmazták, hogy az mögöttes ismeretek fontos szerepet játszanak abban, hogy az emberek el tudják távolítani ezeket a média által sugallt képeket az adott nemzettől. A korábban megfogalmazott személyiségjegyek, és a szereplőktől függetlenül a két szóban forgó népcsoportról bekért jellemzők közötti esetleges összefüggéseket saját magukra vonatkoztatva minden esetben elutasították. Ha tehát személyes érintettségüket kérdeztük, minden esetben megkülönböztették magukat a társadalom azon részétől, akiket szerintük befolyásolhatnak az ilyen jellegű műsorok. Megtörtént ez azokban a csoportokban is, például a balassagyarmati csoportokban, ahol a hírességekre adott jellemzések sok azonosságot mutattak azzal, ahogy az adott népcsoportot a szóban forgó szereplőktől függetlenül ruházták fel jelzőkkel.

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

A magyarországi viszonyok és társadalmi összetétel sajátosságai okán fontos kiemelnünk azt is, hogy az egyetemista korosztálytól kezdődően a résztvevők gyakran párhuzamot vontak a médiában megjelenő cigányságképpel is, és a hatást azzal egyenértékűnek tulajdonították. Kiemelték, hogy a hírekben és szórakoztató műsorokban megjelenő roma származású emberek és az, ahogyan és amilyen kontextusban bemutatják őket, komoly befolyással bírnak arra, hogy hogyan ítéli meg a társadalom a cigányokat, és ennek analógiájára a bevándorlókkal kapcsolatban is hasonlóan látták a helyzetet. Mindez nagyban összecseng azzal, amit a WS1 során megkérdezett médiakutató fogalmazott meg a vele készült interjúban, azaz azzal, hogy a bevándorlók médiában betöltött szerepe ugyanazokon a buktatókon látszik keresztül, mint ami a cigánysággal kapcsolatban már régóta megfigyelhető a magyar sajtóban. A beszélgetésekben résztvevők általános véleménye szerint személyes tapasztalat, a tudás, az ismeret, és egyáltalán a médiához való kritikus hozzáállás jelenthetik a különbséget a kritika nélküli befogadás és a tudatos, eltávolító értelmezés között. A két szereplő esetében azonban kiemelték azt is, hogy fontos a szereplők tudatossága is, és ebben is különbséget tettek Joshi és Pákó közt. Míg Joshi gyakran és szívesen nyilatkozik indiai gyökereiről, kultúrájáról, addig Pákó oldaláról nem igazán tudtak megnevezni olyan szereplést, amiben afrikai származását mint kulturális hozadékot mutatná be. Ezt pedig fontos különbségnek tartották a két migráns celeb saját hozzáállásával kapcsolatban is.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a média által tudatosan használt celeb bevándorlókról alkotott társadalmi kép szinte tökéletesen megegyezik azzal, amit a műsorkészítők előzetes interjúink során elmondtak, tehát az előállítás és befogadás érzékelhetően egymásra találtak. Az első szintű befogadáson és értelmezésen túl azonban jól kivehető, hogy az életkor előrehaladtával, a tudás, a tájékozottság gyarapodásával, a tapasztalatok sokasodásával és elsődlegesen a populáris médiával kapcsolatos kritikai hozzáállás megjelenésével együtt egyre nagyobb szakadék tátong a felszínes, olykor jóhiszemű befogadás és a teljes elutasítás között. Ezen tengely mentén pedig még nagyobb eltérés mutatkozik a személyes síkon, az egyes emberek értékrendjének milyensége okán. Minél érzékenyebbnek mutatkozott valaki a beszélgetés egésze alatt az emberi jogok, az előítéletesség és a politikai, társadalmi tudatosság, terén, annál kevésbé fogadott el bármit, ami e két ikonikus bevándorló szereplésének hatásából kikövetkeztethető lenne, és annál kevésbé mutatkozott hajlandónak arra, hogy róluk bármilyen pejoratív kijelentést tegyen. Esetükben a kritika mindig inkább a szórakoztató médiát és annak készítőit illette, mint magukat a szereplőket.

2. 2. A második fókusz: a menekült befogadó állomások és társadalmi visszhangjuk

“Retteg a magyar a változástól”

A menekülteket befogadó állomásokkal kapcsolatos vélemények a fentieknél jóval vegyesebb képet alkottak. Már az is nagy szórást mutatott, hogy egyáltalán mennyire jutottak el a résztvevőkhöz az ezekkel kapcsolatos hírek. A gimnazista korosztály számára ismeretlen volt a téma, ami életkorukból fakadóan érthető is, hisz a többi csoportban, a híreket napi szinten nyomon követő felnőttek esetében is általában egy-két ember volt csak, akik az érintett városok neveinek felsorolása után be tudták azonosítani az összekötő szálát, és emlékeztek ezzel kapcsolatos híradásokra. Természetesen látványos kivételt képez ez alól a két balassagyarmati csoport, hisz a

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

város lakói személyesen is érintettek a kérdésben, így nemcsak hogy tudták, hogy mire kérdezőnk rá, hanem véleményük személyesebb, markánsabb is volt a többi csoport véleményéhez képest. Mindazonáltal a két itteni csoport véleménye sem mutatott teljes homogenitást.

A Balassagyarmaton lekérdezett egyik csoport résztvevői kivétel nélkül tagjai a *Polgári összefogás a balassagyarmati idegenrendészeti szállás ellen* címet viselő Facebook csoportnak, ami rendszeresen közli a témával kapcsolatos híreket, nem kizárólag Balassagyarmat, hanem általában a befogadóállomások kapcsán. Az oldal elutasító és a menekültekkel szemben intoleráns hozzáállása jellemző volt az egész csoportra, a beszélgetés során elsorolták azokat a véleményeket, amiket az ellenzők rendre hangoztatnak. Ennek értelmében a befogadóállomások létesítését nem tartják jó ötletnek településükön, mert úgy érzik, veszélybe sodorja közösségüket, személyes és vagyoni biztonságukat. Jelenlétüket ijesztőnek és zavarónak tartják, ott tartózkodásukat egyértelműen összekötik a közbiztonság romlásával, lopást, késelést emlegetnek, és azt is zavarónak, félelmetesnek tartják, hogy csoportokba verődve lehet látni őket a településen:

“Van egy hírük ami megelőzte őket a beköltözésük előtt is. Tudják az emberek, hogy nem tudnak beilleszkedni ebbe a társadalomba. Nem is akarnak.

Náluk lehet, hogy teljesen természetes hogy megy az utcán és megtámad mást, de ez itt abszolút nem megszokott.”

Arra a kérdésre, hogy mi zavarja a helyi lakosokat, a fenti, bűncselekményekkel kapcsolatos vélemények mellett megjelenik a válaszokban az is, hogy nem értenek egyet azzal, hogy a magyar emberek, a magyar államnak pénzt és energiát kéne fektetnie a menekült emberek befogadásába. Bosszantónak tartják, hogy az ezzel kapcsolatos döntések a fejük felett születnek, és pont azért tagjai az említett Facebook csoportnak, hogy legyen egy tér, ahol hangot adhatnak véleményüknek, hogy legyen látható jelenléte az ellenvéleménynek is. A csoport általános hozzáállása mélyen elutasítónak mutatkozott tehát a kérdezett téma kapcsán. Ezzel szemben a másik balassagyarmati csoport ennél árnyaltabb képet festett a lakosság véleményéről, és nemcsak a befogadóállomás, hanem az az ellen hangosan tiltakozókkal szemben is megfogalmazták kritikáikat. Az esetleges bűncselekményekkel kapcsolatban elmondták, ezek aránya nem magasabb köztük, csak jobban látható, inkább a hangoskodás, szeméttelés az, ami bosszantó a helyi lakosok szemében. Ők is megemlézték, hogy a magyarok számára zavaró lehet, ha a befogadott külföldiek olyan ellátásokban részesülnek, amik számukra nem elérhetőek. Példaként hozták fel az ingyenes tömegközlekedést és a ruhaadományokat. Az ellenálló csoport a szemükben *“lúzercsoport”*, de meglétét értik, mivel az embereknek nem volt beleszólásuk a történésekbe, annak hangvételével azonban már nem értettek egyet, és elhangzott olyan vélemény is, hogy egyszerűen emberként kell kezelni a külföldieket is, hisz nem keresik a bajt.

Mindezek a vélemények akkor válnak igazán érdekessé, amikor összevetjük a többi csoportban elhangzottakkal, hisz ők azok, akik a híradásokból értesülnek a történésekről, ők azok, akik közvetlenül nem érintettek a kérdésben, és véleményük ezért egy távolabbról szemlélő, elméleti hozzáállást mutat. Elmondhatjuk továbbá azt is, hogy ez volt az a téma a négy közül, amiben a legtöbb negatív és elutasító sztereotípiát fogalmazódott meg a bevándorlással, és különösképpen a menekültekkel kapcsolatban. Ez különösen a fiatal korosztályra volt jellemző, akiknél még nem kapcsolódott be olyan erőteljesen az a felettes szint, ami a zsigeri reakciókat árnyalta volna, ami ösztönösnek mondható véleményüket kiegészítette volna azzal, amit a tájékozottság hozzáadott a többi csoport esetében. Arra a kérdésre, hogy mit szólnának, ha az ő lakóhelyükön nyílna egy ilyen

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

befogadóállomás, a gimnazista korosztályban tehát artikulálódtak olyan elutasító vélemények is, mint a következők:

“Nem érezném magam otthonosan, ha egy külföldi járkálna az utcámban. Ne beszéljen más nyelven, Magyarországon vagyunk, tudjon magyarul.”

“Nem lehet tudni, hogy miért jönnek ide. Én sem megyek ki véletlenül Miami-ba. Vagy azért jön, mert laptopot vesz vagy lopni akar valamit, vagy csak megnézi a nevezetességeket. Nem lehet tudni, biztos bezárnám őket. Nem vizsgálnám, hanem megnézném a papírjait és azonnal AIDS tesztet kérnék, ne hozzon ide be semmi betegséget nekem.”

Megjelent azonban az a spontán nyitottság is, miszerint őket egyáltalán nem zavarják a külföldiek, mert a fesztiválokra is élvezik, ha nem csak magyarok vannak körülöttük, sőt, olyan is akadt, aki mindenkinek menedékjogot adna. Ezek azonban a beszélgetés egészét nézve inkább hirtelen jött, kevésbé megfontolt gondolatoknak tűnnek, és hasonlóan az eddigiekhez, az életkorban előre haladva egyre nagyobb tudatosság volt megfigyelhető a csoportbeszélgetések során. Az egyetemistákból álló csoport egyértelműen meg tudta nevezni azokat a félelmeket, amiket az érintett településeken élő emberek is rendre artikulálnak, nevezetesen a bűncselekményektől, betegségektől való rettegést, és komoly megértést mutattak a tekintetben, hogy a személyes érintettség, a változás, a lakókörnyezet átalakulása ösztönös tiltakozást vált ki az emberekből. Náluk, és több más csoport esetében is megjelent párhuzamként az aktuálisan a hírekben sokat szereplő eset, amelyben Szilvásvárad lakosai tiltakoznak a fogyatékkal élők településen való megjelenése ellen. A párhuzamot az ismeretlentől való félelemben találták meg, valamint abban, hogy az emberek feje fölött született döntések negatívan befolyásolják a közhangulatot. Visszatérő elem volt a beszélgetések során ezen téma kapcsán továbbá az is, hogy minden olyan, helyi közösségeket érintő létesítmény, aminek negatív konnotációi vannak, mint például egy szeméttelep vagy egy nukleáris létesítmény, érthető és elemi tiltakozást vált ki az emberekből, még akkor is, ha a járulékos költségeket nézve a mérleg inkább a pozitív irányba billen el. Itt megemlítették az új munkahelyek megjelenését mint pozitívumot. A negatív oldalon pedig egyértelműen a változás és az idegentől való félelem álltak. Ez utóbbiakra jellemzően saját életükből merített példákat is fel tudtak hozni lakókörnyezetüket illetően, és több csoportban elhangzott, hogy megfelelő, tudatos kommunikáció és várospolitikai segítségével az ellenállások éle tompítható lenne. Pédaként említettek olyan beruházásokat, fejlesztéseket, amiket a lakóközösség kvázi az elfogadásért cserébe kapna, mint amilyen egy főtér felújítása.

“Ha egy menekültábrorról beszélünk, belátjuk, hogy annak létrejötte bizonyos változásokkal fog járni. Azt kell megértetni az emberekkel, hogy nem fogja megzavarni a hétköznapi életüket annyira, hogy az elviselhetetlenné váljon. Mindenképp változások lesznek, ez igaz, de meg kell értetni az emberekkel, hogy nem olyan változások lesznek, hogy fel kell adni az eddigi életmódjukat, hogy annyira megváltozik minden. Ez is, hogy a kurdok verekednek az utcán. Nem a te házában fognak verekedni, és nem is az óvoda és az iskola előtt, hanem a kocsmá előtt.”

Több csoportban is felmerült általánosságban a politika és a politikai kommunikáció felelőssége, mint az elfogadás és megértés kulcsfontosságú eleme, és sokan megemlítették azt is, hogy a rossz emlékek szocializmusban volt jellemző, hogy az emberekkel csak megtörténtek a dolgok, de beleszólásuk nemigen lehetett a történésekbe. Volt, aki a politikai kommunikáción túlmenően a politikai hozzáállás alapvető megváltozásában látta a megoldást. Nem csak a szóban forgó helyzetekre, hanem egy befogadóbb társadalom felé vezető út reményében is. Csoportokon

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

átívelően jelent meg az a vélemény, hogy a tudatlanság és az ismeretek hiánya okozza az elutasítást, a félelem, a frusztráció, a kérdésekre nem lévő válaszok együttese. Az egyetemista, a médiában dolgozó és a budapesti értelmiségiekből álló csoport teljes egyetértést mutatott e tekintetben. Kiemelten fontosnak tartották a személyes élményeket, az érintkezési pontokat, a felvilágosítást, a megfelelő, magyarázó kommunikációt, és hosszabb távon egy olyan, tudatos állami, politikai szerepvállalás bekapcsolását, ami egyértelműen kiáll egy befogadóbb társadalom megteremtésének szükségessége mellett, és kijelöli, majd következetesen alkalmazza az ehhez vezető út sarokköveit.

3. A társadalmi képtől az attitűdig

3.1. Általános kérdések

A fent tárgyalt, médiamintákhoz kapcsolódó témákon túl a csoportbeszélgetések során a résztvevők általános véleményét is igyekeztünk felmérni a megadott szempontok kapcsán. A beszélgetéseket minden esetben egy általános kép felrajzolásával kezdtük, melynek során elsődlegesen arra kérdeztünk rá, tisztában vannak-e azzal, hogy kik a bevándorlók. A legegyszerűbb és leglényegretörőbb válaszokat a két fiatal korcsoport adta, ők szinte csak annyit fűztek a kérdéshez, hogy olyan emberekről beszélünk, akik nem Magyarországon születtek, és valamilyen okból kifolyólag elhagyták hazájukat. A többi csoport esetében azonban megjelent az az igény, hogy differenciálják ezeket az embereket különféle szempontok szerint. Nehezen tudták eldönteni, hogy bevándorlónak számít-e valaki, aki csak pár évre, munkavállalás okán vagy tanulmányok miatt érkezik az országba, és sokat időztek annál a kérdésnél is, hogy milyen helyzetben vannak a menekültek, őket hova kell sorolni. Valójában sok esetben leghamarabb éppen róluk, a menekültekről kezdtek beszélni, és azt feszegették, vajon miért hagyhatják el hazájukat, és milyen lehetőségeik vannak arra, hogy máshol éljenek tovább. Kirajzolódott egy olyan alapvető igény is, hogy szükség lenne a fogalmak tisztázására, ami segít nekik abban, hogy megfoghatóbbá váljanak a különböző kategóriák, hogy a nem Magyarországon született, de itt élő külföldieken belül el tudják különíteni az egyes csoportokat.

“Szerintem fontos ez a jogállásbeli különbség, merthogy eazért nem bevándorló szerintem, aki valamely nagyobb államszövetség részéről megy egy másikba. Távoli példa lesz, de ha Texasból Illinois-ba költözik, akkor nem bevándorló, mert van ott egy jogállami státusz, hogy mindenki amerikai. Az egy kérdés, hogy az EU-n belül is használjuk-e ezt a definíciót.”

Megjelent az a vélemény is, hogy a bevándorló szónak negatív üzenete van, és ehhez a negatív képhez többnyire a színes bőrű, valamilyen elmaradottabb országból érkező külföldieket társítjuk, nem tesszük ösztönösen ebbe a kategóriába az Európán belül mozgó, és a résztvevők szerint jellemzően magasabban kvalifikált embereket:

“Szerintem pedig igaz, tényleg őket szoktuk bevándorlónak nevezni. Pejoratív hangzása van, tényleg, ha valaki Angliából idejön 15 évre, senki nem fogja bevándorlózni, de akinek mondjuk sötétebb a bőrszíne vagy iszlám területről érkezett, őt mindenki annak tartja, még olyanok is, akik egyébként nem foglalkoznak ezzel.”

“Nekem édesapám angol, és ő már 30 éve itt él folyamatosan, ennek ellenére nem érzem, hogy ő bevándorlónak számítana. Nem azért, mert derogál.”

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

Látható, hogy már rögtön az első kérdésnél megjelentek a személyes érintettség kérdései, sokan hoztak be családi, baráti kapcsolatokat, amik példaként szolgáltak a ki- és bevándorlás különféle eseteire, jellemzően az Európán belüli mozgás keretében. A beszélgetések egészét nézve, azaz a további kérdésekre adott válaszok fényében elmondhatjuk, hogy bár a csoportok nagy része érzékelt, és el is tudta mondani a bevándorlás több okát és célját, megemlítették azt a magyar sajátosságot is, hogy számarányukat tekintve a határon túli magyarok vannak a legtöbben. További válaszaikban a bevándorlót mint kategóriát egyfajta szűkítő értelmezésként leginkább a harmadik országbéliekre vonatkoztatták. Sokszor egyfajta hierarchiát is érzékeltek az európai és az azon kívülről érkező bevándorlók közt.

Arra a kérdésre, hogy miért jönnek Magyarországra bevándorlók, jellemzően világosan megjelölték a gazdasági és politikai okokat. A gimnazista csoport olyan megfogalmazásokat adott, hogy

“Mert verték őket”

“Új lehetőségeket biztosít nekik ez az ország”

“A saját országukban nem tudnak előre lépni. Alapvetően dolgozni jönnek.”

Érdekes, és fontos megjegyezni, hogy még az idegenekkel szemben leginkább elutasító balassagyarmati csoportban is elhangzottak olyan válaszok, amik azt feltételezik, alapvetően tisztában vannak a menekültté válás alapvető okaival:

“A jobb élet reményében jönnek.”

“Hogy ne haljanak meg az országukban.” *“A menekültek sokszor illegálisan érkeznek vagy kitoloncolják őket, vagy menekülnek a háborúk elől.”*

Az ide érkezők származását illetően a határon túli magyarok és az európai állampolgárok (mint elenyésző kisebbség) mellett a kínaiakat, vietnámiakat, afrikaiakat, afgánokat, koszovóiakat, líbiaiakat, szíreket, törököket, pakisztániakat nevezték meg, de egy-két válasz erejéig megjelentek az oroszok, ukránok, szerbek is. Ha nemzetiségtől függetlenül fogalmaztak, akkor jellemzően olyan lehetséges kibocsátó országot írtak körül, ami hazánknál fejletlenebb, ahol kevés a munkalehetőség, és ahol az emberek általános életkörülményei rosszabbak, mint Magyarországon.

A bevezető kérdések kapcsán megkérdeztük a résztvevők véleményét arról is, hogy szerintük szükség van-e bevándorlókra. A válaszok iránya teljesen elkülönült, két egészen eltérő vonal fogalmazódott meg a két balassagyarmati, illetve a többi csoport véleménye kapcsán. A befogadóállomás szomszédságában élők egyértelmű nemmel feleltek a kérdésre, és az eddigiekben is elutasító csoport megnevezte azokat az okokat is, amiért nincs rájuk szükség. Jelenlétüket ismételten összekötötték a bűnözés megjelenésével, egyenesen élőködőknek nevezték őket, akik sokba kerülnek, viszont cserébe nem tesznek semmit.

“Olyanokra van szükség akik tesznek valamit az országért ha már itt vannak, ők meg hát mondjuk ki, élőködnek, szóval nincs rájuk szükség.”

“Nem ismerik az ország kultúráját, például lehet, hogy náluk nem zavaró az ha fél napig követnek egy embert, de itt pedig hát ez eléggé.”

“Nőtt a bűnözés mióta itt vannak, ezért nincs rájuk szükségünk úgy vélem, nem dolgoznak és a bűnözés is nő.”

“Több kiváltságuk van, mint nekünk.”

Még a nyílt xenofóbiát elutasító másik balassagyarmati csoport is úgy vélte, nincs szüksége az országnak bevándorlókra, de rámutattak arra is, hogy mivel tagjai vagyunk az Európai Uniónak, kötelességünk befogadni a menekülteket. Úgy vélték, vannak kivételek, akik hasznosak lehetnek az

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

ország szempontjából, de jelenlétük jelenlegi formájára, arra, hogy itt vannak, de nem dolgoznak, nincs szükség. E két csoport tagjai érezhetően a személyes érintettség és közvetlen tapasztalat diktálta válaszokat fogalmazták meg, a befogadóállomáson jelen lévő bevándorlók helyzetétől elvonatkoztatni nehezen tudtak, és ezen a ponton nem hoztak be más kapcsolódási pontokat.

Ezzel ellentétben a többi csoport tagjai többnyire azon az állásponton voltak, hogy Magyarországon szükség van bevándorlókra, hogy a társadalom számára hasznos a jelenlétük. Ezt alapvetően két okkal támasztották alá, az egyik a kulturális ok, azaz a kulturális sokszínűség megjelenése, és voltak, akik a munkaerőpiaci vonatkozásokat domborították ki. A bevándorlók haszna mint kulturális diverzitás ezekben a csoportokban egyértelműen pozitív felhanggal jelent meg, volt, aki ennél is tovább ment, és úgy fogalmazott:

“Behoznak új nézőpontokat, új információkat magukkal, olyan helyről is, ahonnan nem gondolnánk, nem csak az úgymond fejlettebb országokból.”

“Szerintem mindenképp jó amúgy, mert nem magyar emberek, nem itt születnek, nem ezt a kultúrát ismerik és tök jó, ha vannak emberek, akik mutatnak a külföldi kultúrából dolgokat.”

3.2. Diszkrimináció és interakció

A diszkrimináció és interakció témájában először megkértük a résztvevőket, hogy soroljanak fel olyan szituációkat, amelyekben mindennapi életük során találkozhatnak bevándorlókkal. Ennek során jellemzően a hétköznapi tereket, az utcát, szórakozóhelyeket, éttermeket, vendéglátóipart, a szolgáltatóipart nevezték meg. Megjelentek ezen kívül a kulturális rendezvények, események és a média is mint közvetítő elem. Jelenlétük további aspektusait vizsgálva, a kapcsolódási pontokat feszegetve kíváncsiak voltunk rá, hogy mennyire nyitottak a résztvevők az itt élő bevándorlók saját kultúrájára, hogy fontosnak tartják-e annak megismerését. A szélsőségesen elutasító balassagyarmati csoport kivételével a résztvevők hasznosnak tartanák, ha minél többet megismerhetnének a behozott kultúrákból. Mindenki mással indokolta ezt, az elfogadóbb balassagyarmati csoport például azért tartotta ezt fontosnak, mert szerintük ez segíthetné a közösség megértését, és ezáltal az elfogadást. Elmondták, hogy ha nem tudják, hogy honnan jönnek, vagy például milyen a vallásuk, akkor a helyi lakosok nem fogják érteni, hogy miért viselkednek úgy, ahogy. A többi csoport esetében a fiatalok inkább kíváncsiságukból fakadóan gondolták jónak a megismerést, de megemlézték azt is, hogy ez társadalmilag is hasznos lehet, mert nem lesz befelé forduló az emberek gondolkodásmódja. A gimnazisták körében elhangzott néhány olyan, a társadalomban is sokat hallható vélemény, miszerint a bevándorlók kultúrája kiöli a magyarok kultúráját, és erről nyomban parázs vita alakult ki a résztvevők között. A radikálisan elutasító véleményt hangoztató csoporttag egyedül maradt álláspontjával, ám amellet végig kitartott.

A magyar kultúra és annak megőrzése az érettségizett csoportban is felmerült, hosszasan beszélgettek róla, hogy vajon hol található az az egyensúly, amit a befogadó ország kultúrájának elsajátítása és a saját kulturális szokások gyakorlása között helyesnek tartanak.

“Szerintem aki idejön az is ismerje meg a mi kultúránkat, tudja mi az a karácsony, húsvét. Ha valahova be akarsz települni legyél tisztában azzal, hogy ők hogyan élnek.”

“Az személyes döntése, hogy megtartja-e, csak tudjon róla, hogy vannak, az fontos. Én sem ünnepelek meg minden magyar alkalmat, de tudom, hogy mikor vannak.”

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

A budapesti diplomás csoport is egyetértett azzal, hogy fontos a megismerés, szintén a társadalmi hasznosság és az egyéni élmények mentén.

“Az, hogy jobban ismerjük a nálunk élő bevándorlók kultúráját abból a szempontból lehet hasznos, hogy jobban együtt tudunk majd működni, kulturális, gazdasági vagy más produktumok szempontjából, az összértékelőállítás szempontjából fontos.”

Több csoportban is kiemelték a gasztronómia szerepét, a városban egyre több helyen megjelenő nemzeti éttermetet, amik a legegyszerűbb összekötő kapcsot jelentik a bevándorlók és a magyarok között.

Befogadás vagy elutasítás?

Ha a társadalomban korábban felmért attitűdöket nézzük, különösen a budapesti csoportok véleményével kapcsolatban komoly különbséget észlelhetünk, hiszen a mérések alapján a magyar társadalom nagy mértékben elutasítónak mondható. A TÁRKI azon felmérése¹, ami azt vizsgálta, a magyarok milyen népcsoportok betelepülésére számítanak a közeljövőben, azt találta, hogy az arab, afrikai, zsidó és kínai emberekkel szemben a megkérdezettek 40-50 százaléka volt egyértelműen elutasító, azaz nyilatkozott úgy, hogy nem fogadná el őt szomszédjának. Ennek okát kereshetjük abban is, hogy a csoportos beszélgetések során tapasztalható dinamika árnyalhatja a véleményeket, de a fő ok mégis inkább abban mutatkozik, hogy az egyértelműen pozitív hozzáállást mutató csoportok egyetemisták, diplomások, jellemzően értelmiségiek, és érzékelhetően nem jobboldali beállítottságúak voltak. Kérdéseink ráadásul nem a személyes tér, azaz a szomszédsági viszony kérdését feszegették, hanem általános hozzáállásukat a bevándorlók társadalmi jelenlétét illetően. Éppen ezért az ilyen jellegű közvetlen, és sokszor hétköznapi, funkcionális kapcsolatok és érintkezési pontok értelmezésén és esetleges hasznosságán túl kíváncsiak voltunk arra is, hogy nagyobb ívben szemlélve mit gondolnak a résztvevők a bevándorlókval kapcsolatos általános társadalmi hozzáállásról. A legtöbb esetben azonban erre nem is kellett külön rákérdeznünk, mert a beszélgetések viszonylag korai szakaszaiban már önmaguktól elkezdtek a befogadás kérdésének elemzését egymás közt. Többnyire az általános kép felvázolásakor jelent meg mindez, mikor azt vizsgáltuk, szerintük szükség van-e az országban bevándorlókra. Ezen a ponton a csoportok többsége összhangban a magyarok körében mért idegenellenességgel egyértelműen elutasítónak és idegengyűlölőnek festette le a magyarokat. Megjelent azonban az, a fentebb már említett különbségtétel is, hogy az Európából érkező bevándorlókval sokkal elfogadóbbak vagyunk, mint a harmadik országból érkezőkkel szemben. A fehér bőrű, tanult, munkaerőpiacon magasabban elhelyezkedő embereket egészen más kategóriába tették a résztvevők a társadalmi elfogadást illetően, mint azokat, akik már ránézésre is más kultúrából érkeznek. Egyértelműen megmutatkozott egyfajta hierarchia ebben a vonatkozásban, de még az Európán kívüli nációk helyzetét is tovább bontották, leginkább haszonelvűségi alapon. Ennek értelmében azon nemzetek tagjai, akiket rendszeresen látunk különféle munkák elvégzése közben, nagyobb eséllyel lelnek befogadásra, mint akik ilyen szempontból kevésbé láthatóan vannak jelen:

“Szerintem nagyon vegyes. Még senkit nem hallottam, hogy a buszon az egyik ember rátámadna a másikra, hogy "te büdös, koszos, mihaszna kínai bevándorló" mert mindenkinek alapélménye, hogy ha olcsón akarsz vásárolni, elmész a kínaihoz. Amelyik csoporttal kapcsolatban az a közvélekedés,

1 <http://www.tarki.hu/hu/news/2011/kitekint/20110801.html>

saját tapasztalat, hogy hasznosak, sokkal elfogadóbbak vagyunk, mint ah meglátunk egy feketét, vagy az arabokkal kapcsolatban is van egy ilyen jellegű közbenyomás, hogy hasznosak. A feketékkal kapcsolatban kevésbé. Már ránézésre olyan sztereotípiáink vannak, hogy ők lusták, koszosak, bűdösek. Mindegy, hogy egyénileg azt látod, hogy van mondjuk egy boltja, általában inkább lehúzzák őket.”

A gimnazista és az egyetemista csoportok érdekes módon sokkal befogadóbbnak látták a magyar társadalmat, mint az idősebb és képzetesebb korosztály tagjai, aminek talán az lehet az oka, hogy zártabban élik életüket, a széles társadalmi vélemények kevésbé jutnak el hozzájuk. A fiatalok többnyire személyes ismeretségből merített példákkal illusztrálták, hogy még a kistelepeleéseken élő emberek is elfogadják az idegenek jelenlétét:

“Ahol nagyszüleim laknak, 150 lakosú falu, és mellette van egy 2000 lakosú település, és a körzeti állatorvos nigériai ember. Szerintem semmilyen negatív tapasztalat még nem érte. A körzeti fogorvos amerikai, de fekete bőrű, és őt sem hiszem hogy érte ilyesmi. Vagy egy ismerősöm, Nógrád megyében mesélte, hogy egy kínai büfé nyílt a faluban, és mondta, hogy ez mekkora szám. Szerintem mindenkit inkább a tettei alapján ítélnék meg. Ha valaki nem tud vagy nem akar beilleszkedni, nem hajlandó konstruktív módon viselkedni, akkor azt mondja, hogy ez rasszizmus. De nem jellemző ez az emberekre, a rasszizmus, szerintem nagyon kevés ember van, aki így gondolkodik.”

A médiában dolgozók csoportjában azonban szintén családi példát hozva, szintén vidéki településsel kapcsolatban mindezt kiegészítették azzal a vonallal, hogy az elfogadás sem feltétlenül magától értetődő és ösztönös, az életünk hétköznapi területére váratlanul belépő bevándorló igenis kihívást jelenthet sok ember számára:

“Nagymamámnak volt egy viszonylag komoly műtété, és utána elhűlve mondta, hogy most volt ultrahangon és egy fekete nő volt bent!!!! Kérdeztem, hogy de nagy, ugyanúgy ellátott, mint a “rendes” orvosod? Mondta, hogy persze, nem volt semmi probléma, csak fekete!”

Jellemzően tehát saját és környezetük tapasztalataiból indultak ki, mikor arra a következtetésre jutottak, hogy a bevándorlók elfogadása milyen kihívásokat jelent a társadalom többsége számára. A fiatalabb csoportok jellemzően ekkor mutattak rá arra, hogy a magyarok életében sokkal inkább a cigánysággal kapcsolatban tapasztalható elutasítás, a súrlódási pontokat inkább köztük és a többségi társadalom tagjai közt vélték felfedezni. Sőt, sok esetben egy olyan vonal is érzékelhető volt, mintha a bevándorlókat még a cigányoknál is jobban elfogadná a magyar társadalom, és erre szintén volt, aki tudott személyes példát hozni:

“Van egy lány, aki roma, és azt hazudja magáról félismerősöknek, meg idegeneknek, hogy az apukája venezuelai, az anyukája magyar. Úgy jobban elfogadják, és könnyebben érvényesül, mintha elmondaná, hogy cigány. Jobban érvényesül azzal, hogy ő egy egzotikus bevándorló.”

A befogadás és elutasítás kérdésének mentén több csoportban is végigkövethető volt az a gondolatmenet, miszerint az elutasítás és az idegenkedés leginkább az idősebb korosztály sajátja, a fiatalabb generációk részben az őket körülvevő rendszer szocializációja, részben a tapasztalataik és lehetőségeik alapján is egy nyitottabb hozzáállásra predesztinálja. Több esetben elhangzott a szocializmus hatása az idősebbekre, mint ahogy korábban is említettük, annak diktatorikus volta okán, illetve azért, mert lezárta a határokat, és az emberek szabad áramlásának hatásai nem voltak érezhetőek. A már korábban is tárgyalt nyelvi korlátok is inkább az idősebb generációt sújtják meglátásuk szerint, és ezt többen is kulcsfontosságúnak tekintették a befogadás tekintetében. Mások

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

kidomborították a kölcsönösséget, figyelmbe véve, hogy a Magyarországról történő elvándorlás lehetősége egyre több ember fejében él, így egy esetleges bevándorló helyzetet magukra vonatkoztatva is elképzelhetőnek tartanak:

“Azért is gondoljuk ezt, mert ha magamra gondolok, nekem is eszembe jutott már, hogy kivándoroljak valahova, és ha ott engem nem szívesen fogadnának, az én saját kultúrámmal együtt, akkor hülyén érezném magam, és emiatt lehet, hogy nyitottabb vagyok a másokra, aki itt van.”

A társadalmi befogadással kapcsolatban összefoglalva elmondhatjuk, a fentebb bemutatott vegyes tapasztalatot mutató személyes példák és élmények körén túl a csoportok egy része általános gondolatokat is megfogalmazott a magyarországi helyzet kapcsán. Közös vonásként jelenik meg tehát az ország történelmi múltja és annak következményei, és sokan összevetették Magyarország helyzetét az úgynevezett nyugati társadalmak befogadói attitűdjével. Ennek eredményeképpen egy olyan társadalmi hozzáállást, érettséget hiányolnak a magyarokból, ami megengedi ugyan az esetleges idegenkedéseket, de azok nagy nyilvánosság előtt való hangoztatását már nem. Olyan országokat hoztak erre példának, mint az Egyesült Államok vagy a skandináv országok, ahol szerintük elképzelhetetlen lenne, hogy a hétköznapi emberek nyíltan felvállalják idegenellenességüket, mondván, ez már egyszerűen nem fér bele a társadalmi diskurzusba. Meg kell említenünk azonban azt is, hogy a bevándorlás kérdésében súlyosan érintett országok példáit is elhangzottak, mint Németország vagy Franciaország, ahol a mennyiségi kérdések okán a tendencia megfordulni látszik, és az idegenellenes hangok egyre erősebben hallhatók ki a közbeszédből.

3.3. Tanulás, beilleszkedés, nyelvi kérdések

A nyelv mint alapvető összekötő elem

Az oktatáshoz, munkaerőpiachoz való hozzáférés témájának kibontása során bekapcsoltuk a nyelvi kérdést is. Kíváncsiak voltunk rá, hogy mit gondolnak ennek fontosságáról, mennyire tartják fontosnak ezt a bevándorlók saját, illetve a társadalom egészének szemszögéből. Szinte elsőprő többséggel állította minden korosztály és csoport, hogy kiemelt jelentősége van annak, hogy az ide érkezők megtanuljanak magyarul, de abban már eltérések mutatkoztak, hogy milyen szempontból tartják ezt fontosnak.

Már a fiatalabb korosztályok esetében is megjelent, hogy akik hosszú távra terveznek itt maradni, mindenképp, meg kell, hogy tanuljanak valamilyen szinten magyarul, különben lehetetlenné válik a boldogulásuk. Többen úgy fogalmaztak, hogy ha már valaki idejön, és itt tervezi a jövőjét, egyenesen kötelessége a magyar társadalom felé ez az erőfeszítés. Ugyan a legtöbb indoklás azt elemezte, hogy a bevándorló számára jelent előnyt, ha megtanulja a befogadó ország nyelvét, mégis mellékszálként a legtöbb esetben megjelent, hogy a befogadásért, ha úgy vesszük, az új élet lehetőségéért cserébe ez a minimum, amit megtehet egy itt letelepedő külföldi. Sokan ezt a magyar kultúrával is kapcsolatba hozták, mondván, mindkettő elsajátítása fontos ahhoz, hogy valaki tiszteletet és elfogadást vívjon ki magának a lakosság körében. A fiatalabb korosztályok érvelésével csengett össze a balassagyarmati csoportok véleménye is. A nyelvtanulás mellett szóló okok sora a többi csoport esetében egyre bővült, és már az egyetemisták között is megjelent az a visszatérő elem, hogy egy olyan országban, ahol a lakosság nagy része nem beszél idegen nyelveket, különösen fontos ez. Tehát egy olyan szintet hoztak be, ami már nem a bevándorló szemszögéből

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

közelít, hanem a magyar nép korlátait veszi górcső alá, és máshonnan érkezőkkel való kommunikáció elősegítése érdekében tett munkát delegálja a bevándorlókhoz. A többi csoport is egyetértett abban, hogy különösen az idősebb generáció nyelvi képességei igen korlátozottak Magyarországon. Több beszélgetés során megjelent az is, hogy ugyanezeket a feladatokat magukra vonatkoztatva is fenntartják, azaz ha ők kerülnének olyan helyzetbe, hogy külföldön kell élniük, magától értetődőnek tartanák azt, hogy elsajátítsák a befogadó ország nyelvét. A kommunikációs szint pedig ekkor kiegészült azzal is, hogy a nyelven keresztül az adott kultúra is jobban elsajátítható és megérthető.

“... Hollandiában is a sarki zöldséges is beszél angolul. De nekem a tesómék kint laknak, meg más ismerős is, és azt mondták, hogy ahhoz, hogy beilleszkedj valamennyire, ez fontos. Nem azért, mert a nyelvet tudod, és nem tudsz máshogy kommunikálni, hanem mert a kultúrának olyan szegmenseit tanulod meg a nyelven keresztül, amit amúgy meg nem. Olyan kifejezések, olyan szokások, amik más nyelven nincsenek.”

Korábban is hivatkoztunk már a bevándorlókval kapcsolatos hierarchikus osztályozásra, ami a nyelvtanulás kérdésében is megjelent. A nyugat-európaiakkal szemben kevésbé fogalmazódtak meg ezek az elvárások, mondván, gyakran olyan munkakörökbe érkeznek, ahol szinte nem is szükséges a helyi nyelv ismerete. Ezzel szemben a harmadik országból érkező bevándorlókra vonatkoztatva szigorúbbnak tűnt egy ilyen jellegű elvárás. Személyes tapasztalataikra is kitértek ekkor, és sokan ehhez kapcsolódóan azért elég elmarasztalóan nyilatkoztak az olyan európaiakkal kapcsolatban, akik hosszas itt tartózkodás után sem tanultak meg magyarul:

“Ez lustaság kérdése. A bátyám felesége angol, itt élnek 10 éve, nem beszél magyarul. Iszonyú irracionális dolog, hogy nem tud az anyámmal beszélgetni emiatt.”

A beszélgetések során egyetlen szereplő volt, aki a nyelvtanulás kérdését teljes mértékben az egyéni döntés körébe sorolta, ami inkább kivételessége okán kívánczik ide:

“Azt gondolom, mindenkinek joga van a lustasághoz, vagy bárminek is nevezed, ha ő meg tudja oldani az életét úgy, hogy nem tanult meg magyarul, én nem várom el tőle, nem érzem tiszteletlenségnek, hogy nem tud magyarul. Nem gondolom azt, hogy nekem dolgom lenne bármilyen elvárásokkal az ő életét terelni, hogy azt mondom igazából a te érdeked, hogy beszélj magyarul, ezért várom el tőled.”

A munkavállalás fontosságáról

A munkaerőpiaci helyzetet illetően szintén egybecsengő véleményeket tapasztaltunk. A kibontakozó kép szerint teljes mértékben elvárható, hogy az ide érkező külföldiek dolgozzanak, adót fizessenek és ezáltal kivegyék a részüket a hazai rendszerből. Erőteljesen bekapcsolódott azonban a magyar munkaerőpiac helyzetének elemzése is, sokan elmondták, hogy komoly kihívás ez, hisz sok magyar is munka nélkül van, és az államnak elsődleges célja az lenne, hogy számukra megélhetést biztosítson. A klasszikus sztereotípiák miszerint a bevándorlók elveszik a helyiek elől a munkát csak szórványosan jelent meg, legtöbbször ez nem mint vád fogalmazódott meg, hanem mint ténymegállapítás, hogy Magyarországon jelentős a munkanélküliség, így ezáltal a bevándorlók is nehezebb helyzetben vannak. A TÁRKI 2011-es felmérése² szerint a társadalomban tapasztalható idegenellenesség leginkább a munkahelyek féltése és hasonló anyagi aggodalmak mentén

2 <http://www.tarki.hu/hu/news/2011/kitekint/20110705.html>

fogalmazódik meg. Mérésük szerint a megkérdezettek több mint 60 százaléka volt elutasító az idegen munkaerővel kapcsolatban, és alig több mint 30 százalék volt az, aki nem értett egyet az állítással, hogy a bevándorlók elveszik a munkát a magyarok elől.

A balassagyarmati csoportok hozták leginkább a fenti sztereotípiákat, köztük volt az az általános vélemény, hogy ha lehet, inkább ne dolgozzanak, ne is jöjjenek ide, és elsődleges fontosságú, hogy a magyaroknak legyen munkájuk. Még akik el is fogadták, hogy képzettséggel és szaktudással nem lenne ellenükre, hogy a bevándorlók dolgozzanak, fenntartásokkal kezelték a magyarok bizalmának kérdését. Úgy vélik, olyan munkakörökben, amik bizalmi viszonyt feltételeznek, elképzelhetetlen, hogy bevándorlók dolgozzanak, így babysitterként vagy takarítóként nehezen engednék be idegeneket a házukba, személyes tereinkbe. Ugyanez a vélemény a társadalommal kapcsolatban más csoportban is előjött, összehasonlítva például Angliával, ahol a lakosság jóval nagyobb bizalommal fordul a külföldi munkavállalók felé, hisz a legtöbb bevándorló pont ilyen jellegű munkakörökben helyezkedik el első körben.

A budapesti diplomások és a médiában dolgozók csoportjában mutatkoztak a leginkább elfogadónak és támogatónak a résztvevők ebben a tekintetben, a globális mozgás, a Magyarországról történő elvándorlás miatt többnyire egyetértettek abban, hogy sok betöltetlen munkahely van, amiknek az ellátására a bevándorlók alkalmasak lennének, sőt, sok esetben kiemelték a bevándorlás munkahelyteremtő erejét is:

“Azt látom, hogy a bevándorlóknak erős válallkozási és munkahelyteremtő attitűd van. Ez összetett dolog, biztos lehet találni olyan példát, amikor valaki sérelmezi, hogy miért nem őt vették fel, de egészében szerintem kiegyensúlyozott a rendszer, főleg az EU-n belül. Vannak olyan foglalkozások, amit a bevándorlók jobban csinálnak, mint egy őshonos magyar, és ezzel munkahelyeket teremtenek.”

“Ami előnyként általában megjelenik, hogy aki idejön, az az adott helyhez képest alacsonyabb költségű munkaerőt jelent. Nyilván ez az egyik legnagyobb mozgatórugó. Attól függ, honnan nézed, de az akár egy win-win szituáció is tud lenni. Az adott országban van munkahely, ő elvállalja valamivel olcsóbban. A magyar orvosok esete az erről szól. Ez a modell egy bizonyos méretig tud működni. Olcsóbban elvállalja, de az neki is jó, mert otthon szar volt. Hogy utána letelepedik-e, az más kérdés, de ennek van egy működőképes része.”

Ez a két csoport a munkaerőpiacot sokkal tudatosabban értelmezte, mint a többi csoport tagjai, és sok olyan vélemény jelent meg, hogy megfelelő szervezéssel a bevándorlás egyértelmű előnnyé fordítható a munkavállalás és a gazdasági hatékonyság szempontjából. A legtöbb előnyt is ők tudták megjelölni, mikor arról kérdeztük őket, mennyiben lehet haszon az, ha valaki bevándorlóként kíván elhelyezkedni. A csoportok többsége a nyelvtudást nevezte meg, azaz azt, hogy a magyaron kívül is beszélnek valamilyen nyelvet, sőt, nem egy esetben azon kívül is ismernek valamilyen világnyelvet, ami egyértelmű előnybe hozza őket. Szóba került a más munkamorál is, ami előny és hátrány is lehet egyesek szerint, és érkezett személyes példa olyan egyértelmű pozitív diszkriminációról, ami pusztán a másság okán hozott hasznot valakinek. A résztvevő elmondása szerint egy afrikai bevándorló azért kapott meg egy munkát édesapja vállalkozásában, mert tudta, üzletkötőként a piacon emlékezetes, könnyen megjegyezhető figura válik belőle.

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

4. Főbb megállapítások és ajánlások

Két fő vonal mentén találtunk továbbgondolásra érdemes következtetéseket a csoportos beszélgetések során. Az egyik a fiatalok oktatásában rejlő lehetőségét érinti, a másik a média szerepére és tudatosságára vonatkozóan tartalmaz megállapításokat illetve javaslatokat.

A fiatalok oktatásának szerepe

Azért tartjuk fontosnak és szerencsésnek, hogy a beszélgetések során megismertük a személyes érintettség erejét és a tudás, tapasztalat ösztönszintet felülíró erejét, mert így könnyebben vonhatunk le következtetéseket arra vonatkozóan, hogy milyen hatása van a felvilágosításnak, az oktatásnak a sztereotípiák elleni harc, és az idegengyűlölet legyőzésének kérdésében. Nem szabad elfelejtenünk azonban azt, hogy a pusztán szépen hangzó elvek és elméletek adott esetben csak addig működhetnek, amíg személyessé nem válik egy kérdés. Kiindulva azonban abból, hogy a beszélgetések során még az elvi szintű kérdésekben is komoly eltérés mutatkozott az általában el- és befogadó, és az egyértelműen elutasító csoportok között, nem vethetjük el az oktatás, érzékenyítés szerepét. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a csoportos beszélgetések tapasztalataiból kiindulva úgy tűnik, a sztereotípiák és a xenofóbia elleni harc legfontosabb eszköze a tudás. Ez egyrészt az iskolai oktatást jelenti, hisz élesen kirajzolódik a kép, hogy minél tovább vesz részt valaki az oktatási rendszerben, és minél szélesebb körű az elsajátított tudás, annál kevésbé jellemző a tudatlanságból, az ismeret hiányából fakadó elutasítás. A legfiatalabb korosztályban, a 17-18 éves gimnazisták körében még érezhető, hogy egy alapvetően zárt közegben mozognak és élnek, hogy alapvetően az otthonról hozott attitűdöket képviselik, és az is, hogy fiatalságukból adódóan még kevés lehetőségük volt arra, hogy az élettapasztalataik mindezt kiegészítsék. A középiskolát elvégzettek esetében már tágult egy kicsit a beszélgetések spektruma, részben azért, mert iskolájuk különlegessége okán nem csak egy-két hanem 3-4 évvel voltak idősebbek a hagyományosan frissen végzett gimnazistáknál. Egykori középiskolájuk pedig jellemzően olyan gyerekeket fogad be, akik bizonyos szempontból perifériára szorultak, akár társadalmi helyzetük, akár viselkedésbeli sajátosságaik folytán, minek eredményeképpen az itt létrejövő osztályok sokkal heterogénebb képet alkotnak. Az iskola speciális oktatási rendszere továbbá lehetőséget biztosít arra, hogy különféle projektek keretében egy-egy, társadalmilag fontos témát alaposabban is megismerjenek a diákok. Ennek hatása erősen érezhető volt a csoporton, hisz korábban részt vettek egy, a bevándorlókkal kapcsolatos témahéten, és az itt szerzett tudásanyag a beszélgetés során sok esetben érezhetően árnyalta a képet. Visszaköszöntek komoly, ténybeli tudásanyagok, és mindez általában emelte a téma iránti érzékenységüket. Látszott a résztvevőkön, hogy az előbbieknél képesek kapcsolódni a beszélgetés témájához, és szívesen is teszik azt. Szívesen mondták el meglátásaikat, amik néhol egészen ösztönösek, máskor pedig inkább érezhetően átgondoltak voltak. Ez a fajta átgondoltság még erősebben rajzolódott ki a nemzetközi kapcsolatok szakon tanulmányaikat folytató egyetemisták körében, akik sokszor egyértelműen ki is mondták, nem tartják magukat átlagembernek, mert tudásuk messze meghaladja az átlagos szintet, ami a világpolitikát, kisebbségeket illeti. A kérdések során szívesen villogtatták tájékozottságukat, a témával kapcsolatos ismereteiket, és igyekeztek mindig a lehető legszélesebb körben elemezni az

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

adott kérdéseket. A személyes tapasztalatok ezekben az esetekben is egy ösztönösebb szintet képviseltek, ezáltal még jobban kidomborodott az a kontraszt, amit a zsigeri szint és amit a tanulmányokból, saját maguk pozicionálásából fakadóan be akartak mutatni.

A már jócskán felnőtt diplomás csoport és a médiában dolgozók ennek az ívnek a folytatásaként inkább a saját elméleti beállítottságuknak megfelelő véleményeket fogalmazták meg, és személyes tapasztalataik inkább ezek illusztrálására szolgáltak.

Mindezekből pedig azt szűrhetjük le, hogy a fiatal generációk kíváncsisága és még formálható, alakítható érdeklődési köre komoly lehetőséget kínál, hogy célzott ismeretátadással és közvetlen, kézzel fogható, átélhető tapasztalatok, találkozások segítségével felhasználható a jövő generációinak szemléletformálására. Ahogy a beszélgetéseinkből is kiderül, ha a bevándorlókkal való találkozás felkészületlenül és a megfelelő háttértudás birtoklása nélkül éri az embereket, akkor már késő megváltoztatni a zsigeri véleményeket. Az előzetesen megszerzett tudás azonban segíthet abban, hogy empatikusan álljanak azon helyzetekhez, amik esetleg súrlódási pontok lehetnének a kisebb vagy nagyobb közösségek életében. Az idegen kultúrák megismerése, a vándorlás okainak megértése, a személyes életutak megismerése és a sztereotip félelmek racionális cáfolata hosszú távon hasznára lehet a társadalomnak. Különösen annak a fényében, hogy amiképp arra több csoport tagjai is rámutattak, a jelenkori magyar társadalom fiatalabb korosztálya már eleve nyitottabb a másság és különösen a külföldiek irányában, mint akár a szüleik korosztálya. Kulcsfontosságú ebben a nyelvek ismerete, és az utazási lehetőségek, valamint a bevándorló jelenlét egyre láthatóbbá válása a hétköznapi tereken

A média szerepe

Korábban nem tértünk ki a médiában dolgozó csoport sajtóval kapcsolatos megállapításaira, de mivel különféle sajtóorgánumok gyakorlati tapasztalatait osztották meg velünk, érdemesnek tartjuk, hogy zárásként összegezzük ezeket. A legfontosabb és egyben minden résztvevő által megerősített megállapítás az, hogy akármilyen érzékeny is egy újságíró a téma iránt, a szerkesztők és főszerkesztők hozzáállásán áll vagy bukik minden. A szerkesztők és főszerkesztők pedig leginkább az olvasók igényeit igyekeznek kielégíteni, tehát minél nagyobb olvasottságra törekednek, ami pedig járulékos haszonként azzal jár, hogy ezáltal nagyobb reklámbevétel érhető el. A szerkesztői döntések ezért abba az irányba tendálnak, hogy kiszolgálják a társadalmi igényeket, amik jelenleg inkább abba az irányba mutatnak, hogy a negatív hírek azok, amik érdekessé válnak. Ebből kiindulva a pozitív történetek, témánkba vágóan például egy-egy bevándorló sikeres életútja kevésbé lesz érdekes, mint a bűncselekményekkel vagy például az elrettentő statisztikákkal kapcsolatos hírek. Alaposabban megvizsgáltuk már a populáris média szórakoztató tartalmait de e helyütt be kell vonnunk a mindennapi hírgyártást és a riportok készítését is, amik a fentiek fényében inkább a negatív irányba tendálnak. Az olvasottsági statisztikák pedig mindezt visszaigazolják. A csoportban résztvevők több példát is hoztak arra vonatkozóan, hogy milyen nehézségekkel kellett munkájuk során szembenézniük, amikor egyfajta tudatformáló céllal akartak valamilyen cikket megírni, mert komoly ellenállásba ütköztek szerkesztői oldalról. Éppen ezért a jövőben kiemelten fontos lehet a szerkesztők, főszerkesztők téma iránti érzékenyítése, hogy ezáltal az általuk irányított sajtóorgánumokba is leszivároghassanak az így kialakított etikai elvek, tartalmi vezérfonalak. Fontos elem lehet ebben a reklámszakma felelősségvállalása is, nem csak amiatt,

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

mert ők is köztudottan hatnak a sztereotípiák elősegítésére vagy fenntartására. Mivel a csoportban a reklámparban dolgozó résztvevő is volt, megismerhettünk olyan példát, amiben egy nemzetközi telekommunikációs vállalat díjat nyert egy olyan kampánnyal, ami a társadalmi megbékélést és együttélést volt hivatott elősegíteni. A képet némiképp árnyalja azonban az a tény, hogy ezt nem a televízióban sugárzott reklámmal sikerült elérni, hanem egy párhuzamos síkon, CSR (Corporate Social Responsibility) kampány keretében separték be. A szándék tehát egy egyelőre láthatatlan síkon érzékelhető, a kihívás abban rejlik, hogy ezek a vállalatok és médiatermékek érdekeltté tehetők legyenek abban, hogy tudatosan felvállalják a társadalmi szemléletformálást, azaz proaktívak legyenek, ne pusztán lekövetői annak, ami a társadalom egészében egyébként is megfigyelhető.

With financial support from the
Fundamental Rights and Citizenship Programme
of the European Union

